

Avhandlingsrecensioner
Dissertation Reviews

Kastreringens uppgång och fall i prostatabehandlingens medicinshistoria

Elin Björk: *Att bota en prostata. Kastrering som behandlingsmetod för prostatahypertrofi 1893–1910*. Linköping Studies in Arts and Sciences No. 774. Linköping: Linköpings universitet, 2019. 315 s. ISBN 9789176850015, hft.

Den här doktorsavhandlingen är framlagd i ämnet Teknik och social förändring vid Linköpings universitet och utgör även en delstudie inom det tvärvetenskapliga forskningsprojektet ”Det ständiga gisslet. Diskursiva konturer av den åldrade prostatan”, som genomförts vid nämnda universitet. Avhandlingen kan enklast kategoriseras som en STS-inspirerad medicin- och vetenskapshistorisk undersökning. Den hör på det viset utan tvekan till *Lych-nos* intresseområde.

Som framgår av titeln handlar avhandlingen om en metod för att behandla *prostatahypertrofi*. Hypertrofi betyder kort och gott förstoring och diagnosen som står i centrum är alltså förstord prostata (och inte prostatacancer, som visserligen också kan medföra en förstoring men som då kallas *prostata-neoplas*). Prostatan är en knöl, normalt liten som en valnöt, som sitter placerad direkt under urinblåsan hos män. Den gör i regel inte mycket väsen av sig, men den kan ge upphov till mer eller mindre allvarliga medicinska komplikationer och har därför i medicinsk litteratur länge omtalats som ett ”gissel”. Det vanligaste problemet hänger samman med att prostatan börjar växa. En sådan godartad prostatatillväxt kan inledas redan i trettioårsåldern men börjar inte märkas förrän ett par decennier senare. Konsekvensen blir då att urinröret successivt kläms åt. Om än inte direkt livshotande, som elakartad cancer, kan förstord prostata därigenom ge upphov till smärta, oro, ständig kissnödighet och samtidigt svårighet att kissa, sömnlösa nätter och annat elände som ”makes strong, clear-minded sensible men long for death” (1), som det står i avhandlingens inledande citat från 1896.

Genom historien har olika metoder använts för att hantera och behandla prostatahypertrofi. Standardlösningen har varit att använda kateter, det vill säga ett rörformat instrument som förs in i urinröret för att öppna upp den förträngda förbindelsen till urinblåsan. Det kan underlätta för stunden men ger ingen varaktig lösning. Dessutom var de tidiga katetrarna styva rör av metall som kunde orsaka smärta och ge inre skador, som i sin tur kunde leda

till allvarliga infektioner när röret inte var ordentligt steriliserat. Behovet av andra behandlingar uppfattades med tiden som akut och som Elin Björk demonstrerar i sin avhandling prövades under några år kring sekelskiftet 1900 kastrering som metod för att komma till rätta med problemet. Den radikala metoden innebar att patienternas testiklar helt enkelt avlägsnades, något som av lätt insedda skäl gav upphov till andra problem. Kastrering av män (liksom av husdjur) är som bekant en praktik som brukats under lång tid i olika delar av världen men då med andra syften än rent medicinska. Att män – liksom kvinnor – kastrerades på medicinska grunder är däremot inte lika känt. Men varför i all världen trodde läkarna att en sjuk prostata skulle botas om patientens förmodat friska testiklar togs bort?

Syftet med avhandlingen, så som det beskrivs i inledningen, är att undersöka ”debatten om och beskrivningarna av praktiken kring kastrering för prostatahypertrofi under perioden 1893–1910. I fokus står hur den manliga prostatan skapades som ett kunskapsobjekt och hur kunskapsproduktionen kring manlig kastrering som behandlingsmetod såg ut inom medicinen” (2). I ett framför allt svenskt, norskt och angloamerikanskt sammanhang, kan tilläggas. De övergripande frågorna lyder: Hur skapades prostatan som ett vetenskapligt kunskapsobjekt som kunde bli föremål för studier och behandling och vilka kunskapsproducerande processer låg bakom att kastrering kunde föreslås som en behandling vid prostatahypertrofi? Andra frågor som guidat studien är: Vilken roll spelade icke-manliga, avvikande manliga och icke-mänskliga kroppar för produktionen av kunskap kring prostatahypertrofi och kastrering? Vilka kliniska erfarenheter gjordes och hur kom dessa att påverka, legitimera och avlegitimera behandlingen? Vad var det som gjorde att kastrering under 1900-talets första decennium övergavs till förmån för andra behandlingsmetoder?

Avhandlingen driver på sätt och vis också en tes. Som det står vill den ”bidra till den forskning som visat hur den medicin som rört mäns kroppar varit minst lika påverkad av samhället runtomkring, som den som rört kvinnors” (26). Att åtskilliga kvinnor i USA och Europa under 1800-talet inte bara fick sina sjuka utan ibland även friska äggstockar bortopererade – så kallade ovarietomi – på grund av diverse diagnoser har tidigare fått stor uppmärksamhet inom den medicin- och genushistoriska forskningen, medan motsvarande ingrepp i mäns reproduktionsorgan inte alls varit lika kända och omdiskuterade. Snarare har det hävdats att mäns testiklar, av kulturella skäl som förknippats med idéer om manlighet, varit förskonade från medicinska ingrepp. Detta missförstånd vill avhandlingen bidra till att korrigera. Elin Björk skriver: ”den politiska fokuseringen på att kritisera hur kvinnor behandlats inom medicinen har gjort att manliga patienter många gånger glömts bort. Min avhandling är ett försök att lyfta fram en grupp manliga patienter och studera ett exempel på hur den manliga kroppen behandlats.” (276)

Kunskapsobjekt och kunskapsproducerande processer är nyckelord som signalerar att det är själva forskningen om prostatahypertrofi och dess behandling som är avhandlingens huvudsakliga studieobjekt. Flera näraliggande analytiska perspektiv apostroferas men det är Karen Barads så kallade agentiella realism som utgör studiens främsta teoretiska utgångspunkt. Agentiell realism innebär ett försök att ta ett ontologiskt och epistemologiskt helhetsgrepp, där den fysiska världen och utforskandet av densamma antas hänga samman, men där helheten kan delas upp och analyseras i form av ”agentiella snitt”. Intra-aktion, så kallas på baradska det ömsesidiga ”materiellt-diskursiva” samspelet som då äger rum; i avhandlingen konkretiserat som en intra-aktion mellan forskande subjekt, fysiska apparater och studerade objekt. Mer prosaiskt uttryckt handlar det om att bena ut de ömsesidiga relationerna mellan teori, experiment och klinisk praktik. Denna analytiska begreppsapparat appliceras på ett källmaterial som i allt väsentligt består av publicerade medicinvetenskapliga skrifter och tidskriftsartiklar.

Utöver fyra inledande avsnitt och en avslutande del där resultaten sammanfattas består avhandlingen av sju empiriska kapitel. ”Prostatan, prostatahypertrofi och dess etiologi” introducerar prostatan och de prostatarelaterade sjukdomarnas vetenskaps- och medicinhistoria, från renässansen och framåt. Det illustrerar hur kunskapen om dessa fenomen förändrades och etablerades på ett nytt sätt under 1800-talet, framför allt genom obduktioner men också genom embryologiska studier, vävnadsanalyser av preparat från människor och djur samt i viss utsträckning kliniska undersökningar. En intrikat fråga gällde om prostatan hos människan bestod av en, två eller kanske tre komponenter (lober); en annan handlade om prostatans uppgift och funktion i förhållande till urinflöde och reproduktion. Ännu öppen var också frågan om vad knölen egentligen var för något i fysiologisk mening: en muskel eller en körtel, eller kanske både och?

Vad beträffar sjukdomen prostatahypertrofi, eller prostatism som den ibland också kallades, var den uppenbarligen välkänd för läkarna under 1800-talet. Den uppfattades redan då vara särskilt vanlig förekommande bland män över sextio år, om än inte alltid särskilt svårartad. Kunskapsbilden om sjukdomens orsak och natur var dock ännu grumlig och var så genom hela avhandlingens undersökningsperiod. Var förstoringen ett tecken på allmänt åldrande? Kunde åderförkalkning ha med saken att göra? Var det godartade tumörer (adenom) som var orsak? Eller låg något helt annat bakom? Kanske hade den kroppsliga förändringen i själva verket att göra med ”vissa från testiklarna utgående impulser”, som en av avhandlingens portalfigurer, den svenske kirurgen Jacques Borelius, uttryckte det 1897. Till problembilden hörde också att sjukdomen var svårdiagnosticerad; symptomen, som urinretention men också förstörd prostata, förekom även vid andra diagnoser. Att skilja hypertrofi från cancer var däremot möjligt.

Följande kapitel, "Behandlingsmetoder för prostatahypertrofi i slutet av 1800-talet", ger en översikt över de olika metoder som förekom och prövades för att lindra och i bästa fall bota prostatarelaterade sjukdomar under avhandlingens undersökningsperiod. Det mest nyttjade sättet att lindra urineringsproblem var som sagt att använda kateter, det var en beprövad teknik med tusenåriga anor. Via en kateter kunde också andra små instrument användas i syfte att direkt påverka eller rent av förminska prostatan. I samband med kirurgins frammarsch i takt med urologins etablering som klinisk disciplin började även regelrätta operationsmetoder utvecklas. I vissa fall, och då kanske särskilt vid cancer, skars hela prostatan bort genom så kallad prostataektomi. Ingreppen var riskfyllda och sannolikt mycket smärtsamma. Dödligheten i infektioner var inledningsvis skrämmande hög, något som också hängde samman med att prostatapatienterna i allmänhet var gamla och sköra. De var, med Jacques Borelius krassa ord, "orkeslösa gubbar med liten motståndskraft."

Detta speciella förhållande var av stor betydelse för kastreringens lansering som behandlingsmetod i början av 1890-talet. "Problemen med patienternas dåliga allmäntillstånd var en av de mest drivande faktorerna bakom att kastrering föreslogs och att den fick ett snabbt genomslag bland vissa kirurger" (85), menar Elin Björk. En annan betydande faktor var att ingreppet var relativt enkelt att genomföra; tydligen behövde patienterna inte ens vara nedsövda. Grundläggande på det teoretiska planet var samtidigt uppfattningen att testiklarna på något vis påverkade prostatan. Att kastration hade effekter på prostatan var känt sedan länge. När testikeloperationen började göras mer frekvent under 1890-talet framstod den till att börja med också som framgångsrik, såtillvida att prostatan hos patienterna tycktes krympa och problemen lindras. Men så var fallet långt ifrån alltid, vilket gav upphov till debatter och utredningar. Dessutom började snart negativa bieffekter av ingreppen rapporteras, inte minst psykiska problem.

Efter dessa översikter följer en serie kapitel som mer ingående analyserar idéer och praktiker av betydelse för lanseringen och bruket av kastrering som behandlingsmetod. "Till kvinnans avbild" undersöker hur kastrering av män kunde motiveras utifrån en empiriskt sett ganska svajig analogi med den kastrering av kvinnor som samtidigt praktiserades inom gynekologin. Tanken var kort sagt att det fanns en koppling mellan testiklar och prostata, som motsvarade den som ansågs finnas mellan äggstockar och livmoder, liksom en slags överensstämmelse mellan sjukdomar i livmodern och sjukdomar i prostatan. Det gällde kanske i första hand tillväxten av godartade tumörer i dessa organ: myom respektive adenom, där de senare, enligt somliga läkare, ansågs leda till hypertrofi. En annan tänkt analogi gjordes mellan kvinnligt och manligt klimakterium. Kanske uppstod tumörer som en följd av att könskörtlarna degenererade? Meningarna om dessa tänkta

överensstämmelser mellan den kvinnliga och den manliga kroppen var i hög grad delade, både på embryologiska, histologiska och andra grunder, men de hade avgjort betydelse för den medicinska praktiken. Elin Björk slår fast: ”Idén att kastrera män med prostatahypertrofi kom från praktiken att kastrera kvinnor med uterusmyom” (213). Inspiration från gynekologi till urologi, således.

Men de kunskapsproducerande processerna rymde också andra aspekter. I kapitlet ”Prostatan hos avvikande män” visas hur män som kastrerats – eunucker – eller som av fysiologiska orsaker saknade en eller båda testiklar, nyttjades för att nå kunskap om testiklarnas betydelse för kroppen, inklusive prostatan. Även den kunskapen användes för att motivera kastration som metod. På motsvarande vis tar kapitlet ”Prostatan hos djur” upp den betydelse som diverse djurförsök hade för kunskapen om prostatan och dess relation till testiklarna och i förlängningen kastreringsfrågan (vare sig djuren själva uppvisade några tecken på hypertrofi eller inte). Här förs också ett intressant resonemang om vilka djurarter som inte bara var fysiologiskt och praktiskt användbara att experimentera på utan som också ansågs vara moraliskt lämpliga att avliva. Hundar och även igelkottar (!) framstod därvidlag som acceptabla, däremot inte primater.

Komparationen mellan ovariectomi och kastration fördjupas ytterligare i kapitlet ”Kastrering av kvinnor och män”, som backar tillbaka i kronologin för att visa hur inställningen till de båda ingreppen förändrades över tid. Kapitlet tar särskilt upp den växande oro som uttrycktes rörande kastreringens negativa biverkningar, både på kropp (sterilitet, impotens, i värsta fall död) och psyke. Här framkommer det till synes paradoxala förhållandet att vissa kvinnor fick sina friska äggstockar bortopererade som en åtgärd för psykiatriska diagnoser, medan vissa män drabbades av psykiska problem – ibland omtalade som psykos eller akut mani – *efter* att de hade fått testiklarna bortopererade. Liksom det fanns en oro för att kvinnor som kastrerades skulle ”maskuliniseras”, fanns det därtill en oro för att de kastrerade männen skulle ”feminiseras”. I anslutning till diskussionen om kastreringens inverkan kommer kapitlet också in på den framväxande läran om inre sekretion och de tidiga försöken med organterapi, där testikelextrakt prövades bland annat i syfte att vitalisera kastrerade män. Denna lära skulle senare konceptualiseras som endokrinologi, och den inre sekretionen som hormoner.

Det sista empiriska kapitlet behandlar ”Kastreringens fall”. Här redogörs för de omständigheter som bidrog till att kastrering efter bara några år upphörde att vara en tänkbar och medicinskt rimlig behandling av prostatahypertrofi. Dels handlade det om att allt fler läkare fann operationen ”frånstötande, stympande och farlig”, som Elin Björk uttrycker det (239). Mortaliteten var trots allt bortåt tjugo procent. Även somliga patienter var

som det verkar tveksamma till ingreppet och några vägrade helt enkelt lägga sig under kniven. Dels handlade det om att resultaten var om inte helt nedslående så i alla fall utomordentligt svåra att korrekt bedöma, även om åtskillig statistik sammanställdes, såväl nationellt som internationellt. Dessutom utvecklades andra konkurrerande metoder, däribland bukkirurgin, som möjliggjorde operationer av själva prostatan, samtidigt som hygienen förbättrades, vilket också gjorde bruket av kateter säkrare.

Sammantaget är detta en inträngande historisk studie om utvecklingen och bruket av en radikal medicinsk behandlingsmetod, som under några år för ett drygt sekel sedan väckte stora förhoppningar men som snart övergavs och i dag är närmast bortglömd (låt vara att kastrering av män senare återkommit i form av hormonell behandling vid cancer). Vi får lära oss mycket om prostatans idé- och vetenskapshistoria och även en hel del om testiklarnas. Studien är teoretiskt medveten, väl förankrad i internationell forskning på berörda områden och överlag välskriven. Citaten innehåller en del felaktigheter men inga som påverkar innebörden. Några starka invändningar mot avhandlingens resultat har jag inte, syftet är uppfyllt och frågorna besvarade med råge. Men det finns saker som kan diskuteras.

Det empiriska materialet som avhandlingen bygger på är rikt men ganska snävt. Som sagt utgörs det i stort sett uteslutande av publicerade medicinvetenskapliga texter samt i viss mån illustrationer. Andra källor – kliniska protokoll, patientbrev, dagböcker, dagspress, populärvetenskapliga skildringar, fysiska instrument – hade rimligen också varit tänkbara, om inte annat som komplement, för att utröna hur de kunskapsproducerande processerna (inklusive själva kastreringarna) gick till i praktiken, liksom hur de uppfattades utanför den närmaste medicinska sfären. Gav tekniken upphov till någon social förändring, till exempel såtillvida att fler eller färre patienter än tidigare sökte hjälp för sina problem?

Vi får vidare veta en del om den oro som läkarna kände och de tvivel på kastreringsmetoden som de gav uttryck för, men det nyttjade materialet räcker inte långt när det gäller insikter i patienternas egna upplevelser och eventuella bidrag till kunskapsutvecklingen. Hänsyn till patienternas perspektiv ingår förvisso inte uttryckligen i avhandlingens syfte men det tangerar en intressant fråga som artikuleras *en passant*: huruvida ingreppen sammantagna ska betraktas som ”ett enda stort experiment”, med i detta fall en skara äldre män som utsatta försöksobjekt, eller snarare som en – under rådande omständigheter – medicinskt välmotiverad behandlingsform, som tillämpades för de berörda patienternas bästa och byggde på frivillighet och informerat samtycke.

Till skillnad från mycken idé- och kulturhistoriskt inriktad medicinhistoria betonas inte heller något behov av att analysera de kunskapsproducerande processerna mot bakgrund av, eller som en del av, institutionella samman-

hang och en bredare kulturell och samhällelig kontext. I linje med syftet och det teoretiska ramverket är det genomgående det interna förhållandet mellan teori, experiment och klinisk praktik som står i fokus för analysen. Elin Björk motiverar sin metod med argumentet att ”inommedicinska studier” av detta slag är ett fruktbart sätt att upptäcka sådant som bredare studier riskerar att missa, och något som kan ge en mer precis kunskap om historisk förändring inom en starkt avgränsad undersökningsperiod. ”Den generella bilden av mäns och kvinnors roll i samhället under en period säger inte alltid så mycket om hur de medicinska praktikerna såg ut [...]” (271). Det har hon rätt i, även om det ena angreppssättet inte nödvändigtvis behöver utesluta det andra. För visst kan även skilda lokala sammanhang, på de olika klinikerna i de olika länderna, ha spelat roll för kunskapsprocessen?

Den inommedicinska inriktningen kan förvåna läsaren givet att avhandlingens ambition också är att bidra till den forskning som visat ”hur den medicin som rört mäns kroppar varit minst lika påverkad av samhället runtomkring”, som den som rört kvinnors. Huruvida de läkare som valde att kastrera sina patienter var påverkade av specifika attityder och normer i samhället rörande kön, eller inte, är nu svårt att säga. Den slutsats vi i alla händelser kan dra är att de åtminstone inte lät sig stoppas, vilket tidigare forskning antytt. Under 1800-talet blev de manliga reproduktionsorganen, liksom de kvinnliga reproduktionsorganen, tveklöst ett vetenskapligt objekt för medicinsk intervention: testiklarna var inte ”heliga”. I alla fall inte testiklarna hos män som så att säga passerat sin reproduktiva fas i livet. Tack vare Elin Björks avhandling vet vi mer om hur det gick till. *Att bota en prostata* utgör därigenom ett väsentligt medicinhistoriskt bidrag. Den är väl värd Bengt Linds kogs pris.

Christer Nordlund
Umeå universitet

Må de härskande klasserna darra

John Björkman: ”*Må de herrskande klasserna darra*”. *Radikal retorik och reaktion i Stockholms press, 1848–1851*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2020. 376 s. ISBN 9789178444236, hft.

Någon vecka innan julafton 1848 dök det upp en ny titel i de stockholmska boklådorna. Det var en fyrtiofyrasidig broschyr med den suggestiva titeln *Kommunismens röst*. På framsidan till det lilla häftet där ingen författare var angiven stod att läsa: ”Förklaring af det Kommunistiska Partiet, offentliggjord i Februari 1848”. Den som började bläddra i broschyren möttes först

av en kort ingress som inleds med orden ”Det går ett spöke omkring i Europa – detta spöke är kommunismen.” Mot spöket sägs de gamla makterna ha förenats i en hetsjakt. Överallt anklagas oppositionella partier för att vara kommunistiska, oavsett om de egentligen är det eller inte. Det är mot denna bakgrund, framhålls det vidare, som kommunister från olika länder samlats i London för att skriva och offentliggöra det manifest som förklarar grunddragen i den teori och rörelse som alla talar om men väldigt få har någon korrekt uppfattning av.

I *Kommunismens röst*, som alltså utgör den första svenska översättningen av Karl Marx och Friedrich Engels *Das Kommunistische Manifest*, framställs kommunismen som en ny, omvälvande politisk kraft som de gamla europeiska makterna inte bara förhåller sig till utan också fruktar. Det var säkert en överdrift, men genom den beskrivningen konstituerade kommunisterna sig i hög grad som ett kollektivt politiskt subjekt. Genom att hävda att de utgjorde ett hot blev de ett hot. Genom att säga att alla talade om dem började kanske inte alla men ändå betydligt fler att göra det. Manifestets författare gjorde sig till språkrör för en snabbt växande rörelse som var antagonistiskt riktad mot hela den etablerade samhällsordningen. ”Dess undergång och Proletariatets seger äro lika oundvikliga”, som det uttrycks längre fram i broschyren.

Något som ytterligare bidrog till etablerandet av den auktoritet med vilken författarna uttalade sig är påpekandet att Manifestet utkom samtidigt på en mängd olika språk. Sist i ingressen anges det att skriften har blivit offentliggjord på engelska, franska, tyska, italienska, flamländska, danska och nu också svenska. I det tyska originalet står detsamma, frånsatt att den svenska versionen inte nämns där. Det är onekligen en respektingivande uppräknings som styrker det verkligt hotfulla i kommunismen betraktat utifrån det ekonomiska och politiska etablissemangets perspektiv. Då spelade det mindre roll att uppgiften faktiskt inte stämmer. Förutom den svenska versionen utkom det nämligen inte någon översättning alls av *Das Kommunistische Manifest* under 1848. Den engelska översättningen kom först 1850 och sedan dröjde det till senare delen av 1860-talet innan det blev möjligt att ta del av skriften på andra språk. Det var först då som Manifestet började få den enorma spridning som kom att göra den till en av de mest lästa politiska texterna från 1800-talet överhuvudtaget.

Att en översättning av Manifestet publicerades på svenska redan 1848 är kort sagt uppseendeväckande i sig. Vi vet inte exakt vem eller vilka som översatte texten, men av allt att döma gjordes det av någon eller några som hörde till den närmaste kretsen kring bokhandlaren Per Götrek i Stockholm. Det var ett tiotal personer som kallade sig själva kommunister, men de var inte nödvändigtvis kommunister i samma betydelse som Marx och Engels. Det är talande att Manifestets motto ”Proletärer i alla länder, förena er” i

den svenska översättningen byttes ut till det mer kristligt försonliga ”Folkets röst är Guds röst.”

Fastän Göttekkretsen var rätt liten var de som radikaler långt ifrån ensamma. Politiskt och ideologiskt utgjorde senare delen av 1840-talet en exceptionellt energisk period även i Sverige. Där fanns politiskt medvetna arbetare och hantverkare men också utmanande författare och journalister som aktivt deltog i det livaktiga offentliga samtalet. Förutom böcker, pamfletter och broschyrer utgavs flera tidskrifter och tidningar av vilka vissa explicit utgav sig för att i socialismens namn försvara arbetarnas och hantverkarnas intressen.

Det är detta idéhistoriskt höginträsanta sammanhang som John Björkman tar sig an i sin avhandling ”*Må de herrskande klasserna darra*”. *Radikal retorik och reaktion i Stockholms press, 1848–1851*. Huvudtiteln utgör ett citat från just *Kommunismens röst*. Den är kanske inte riktigt lika slagkraftig som titeln på Marshall Bermans klassiska bok *Allt som är fast förflyktigas* – som likaså är ett citat från Manifestet – men visar ändå på ett centralt tema i avhandlingen: hur arbetarklassens konstituering som ett kollektivt politiskt subjekt även i Sverige kom att uppfattas som ett hot utifrån de härskande klassernas sätt att se på saken. Underrubriken ringar ytterligare in vad det handlar om. Tidsmässigt är studien fokuserad på den politiskt omtumlande perioden under och strax efter den franska februarirevolutionen, en händelse som var en del av en bredare revolutionär våg som från början av 1848 fram till sommaren 1849 svepte över stora delar av Europa, med koncentration på stora städer som Berlin, Budapest, Wien men också den svenska huvudstaden. Vidare tydliggör underrubriken att undersökningen även tar upp den därpå följande politiska reaktionen kring 1850 liksom att det är Stockholmspressen som står i centrum.

Utifrån detta tämligen begränsade empiriska material – de stockholmska tidningarna under tre, fyra år vid mitten av 1800-talet – skriver Björkman fram en bred berättelse om tidig svensk arbetarradikalism med vida internationella utblickar. Det handlar inte bara om hur de nya socialistiska och kommunistiska idéerna för första gången artikulerades i den svenska offentligheten och hur detta innebar att arbetare och hantverkare tillskrevs en ny politisk agens, utan också om hur andra sedan tidigare etablerade aktörer reagerade på detta framträdande. Det gäller hovet kring Oscar I och olika monarkiska tidningar, men också den liberala pressen med företrädare som Lars Johan Hiertas *Aftonbladet* och Elof Lindmans *Dagligt Allehanda*.

Förutom en inledning består avhandlingen av fem empiriska kapitel samt en avslutning. Att dispositionen inte är helt ideal antyds redan av det faktum att det kortaste kapitlet är på bara drygt tjugo sidor medan det längsta är på nästan hundra. Det första av de kronologiskt ordnade kapitlen, ”De arbetade klasserna som hot, 1830–1845”, skisserar den sociohistoriska bakgrunden.

Här berörs den utbredda fattigdomen och det som i samtiden kallades den sociala frågan som utgjorde en grund till olika krisföreställningar i tiden. Dessutom behandlas själva klasstrukturen i 1830- och 1840-talets Sverige med spänningar mellan den gamla överklassen, den ekonomiskt allt starkare och politiskt mer anspråksfulla medelklassen, hantverkarna som inte sällan var missnöjda med de näringsfrihetsreformer som successivt genomfördes och undergrävde det gamla skråsamhället, och slutligen arbetarna som ofta hade anledning att vara ännu mer missnöjda över sakernas tillstånd. Utifrån både överklassens och medelklassens perspektiv rymde missnöjet hos hantverkarna och arbetarna någonting riskfyllt. Björkman uppmärksammar särskilt två delvis överlappande hotbilder: dels en bild av arbetarna som moraliskt bristfälliga och socialt korrosiva, dels en bild av dem som farliga, irrationella upprorsmakare och våldsverkare.

Kapitlet "Arbetarradikalismens Stockholmsmiljöer, 1845–1848" tar sin utgångspunkt i Stockholms bildningscirkel som grundades hösten 1845. Den var en del av tidens populära associationsväsende som ofta var liberalt präglad men inte alls uteslöt mer radikala initiativ. I januari 1847 höll prästen Nils Ignell ett föredrag i bildningscirkeln, "Om kommunismen och dess förhållande till christendomen" som avvisade de nya kommunistiska idéerna. På det följande mötet replikerade gesällen Carl Fredrik Forssell med föredraget "Kommunismen och kristendomen", som senare trycktes och var den första svenska skriften som försvarade kommunismen. Forssell hörde till Göttekkretsen, som även den presenteras i kapitlet, liksom Skandinaviska sällskapet som i början av 1847 bildades som en radikalare utbrytargrupp ur bildningscirkeln och hörde till samma internationella nätverk av arbetarassociationer som Kommunisternas förbund i London. Hösten samma år publicerade Göttekkretsen en liten skrift med titeln *Om proletarietet och dess befrielse genom den sanna kommunismen* och året efter utkom den svenska versionen av *Kommunistiska manifestet*. Björkman visar hur olika politiska tendenser kommer till uttryck i båda dessa skrifter, liksom i Göttekkirkeln i stort, mellan å ena sidan en mer försonlig och fredlig kommunism i den franske utopisten Étienne Cabet's mening och å andra sidan Marx och Engels mer militanta och historiematerialistiska kommunism.

Det följande kapitlet, "Revolt och reaktion, 1848–1849", är inte bara det tyngsta utan också det längsta i avhandlingen; då det även är mer spretigt än de övriga hade det med fördel kunnat delas upp i två kapitel. Det handlar om uppkomsten av hantverkarnas och arbetarnas nya position som ett självständigt politiskt subjekt, eller rättare sagt uppfattningen att de utgjorde ett sådant subjekt. I tidningarna skrevs denna subjektsfigur först fram utifrån det som skedde i Frankrike i samband med februarirevolutionen, men snart blev det möjligt att applicera den också på svenska förhållanden i samband med de så kallade marsoroligheterna i Stockholm 1848. Till

bakgrunden hörde Reformvännernas sällskap som i början av 1848 bildades i huvudstaden i syftet att verka för en representationsreform, som var en av tidens mest diskuterade politiska frågor. Sällskapet växte snabbt och anordnade bland annat reformbanketter. Det var i anslutning till en sådan bankett den 18 mars 1848 som oroligheter bröt ut på Stockholms gator, med stenkastning, fönsterkrossning och andra missnöjesyttringar. Runt om i staden sattes det upp affischer med revolutionära budskap om republik, frihet, jämlikhet och broderskap. Men efter ett par dagars oroligheter slogs det spirande upproret ner och ordningen återställdes.

I Frankrike fortsatte däremot det revolutionära förloppet. Under sommaren 1848 inträffade det så kallade juniupproret, då arbetare våldsamt revolterade mot den nyinrättade republikanska men i grunden liberala regeringen. Under några få dagar dödades tusentals arbetare. Även detta uppror slogs på så sätt ner, men händelsen har av marxistiskt orienterade historiker ofta lyfts fram som det ögonblick då arbetarklassen för första gången trädde fram som ett revolutionärt politiskt subjekt. Det var en bedömning som gjordes redan av Marx i hans skrift om klasstriderna i Frankrike 1848–1850.

Björkman analyserar hur Stockholmspressen reagerade på dessa skeenden. De konservativa tidningarna tog bestämt avstånd från alltihop, medan liberala tidningar försvarade februarirevolutionen men däremot svängde efter juniupproret. Den enda tidning som inte drog sig för att försvara den parisiska arbetarrevolten var Edvard Sjöbergs *Söndagsbladet* som gjorde sig till språkrör för det revolutionära arbetarsubjektet. Samtidigt poängterar Björkman att arbetarna tillskrevs politisk agens över hela det politiska spektrumet. Det var således här och nu som de för första gången tillerkändes status av att vara ett kollektivt politiskt subjekt.

Det följande kapitlet, ”Socialistisk mobilisering, 1849–1850”, handlar i mångt och mycket om två nya socialistiska tidningar som uppstod under senare delen av 1849, dels *Folkets röst* för vilken Franz Sjöberg var redaktör, dels *Reform* som gavs ut av Fredrik Borg och Nils Persson med aktivt stöd av Carl Wilhelm Bergman, som var en av tidens mest intressanta tänkare. *Reform* var en upplagemässigt liten men teoretisk avancerad tidning, till skillnad från den mer spridda *Folkets röst* som var inriktad på dagsaktuella politiska frågor. Men de var i hög grad två allierade socialistiska organ som stod för någonting nytt i det stockholmska presslandskapet. Som *Reform* beskrev det hade de ett gemensamt mål: ”den arbetande klassens upplysning och förskaffandet af politiska rättigheter åt alla”.

Borg och Persson var även drivande i Stockholms arbetarförening som grundades i februari 1850 med syftet att förbättra arbetarnas villkor, att stärka deras politiska ställning och att förbättra samarbetet arbetare emellan. Såväl i de båda tidningarna som i föreningen fanns det en tydlig arbetarposition: vi mot de andra. Samtidigt var de fyllda av framtidstro och fram-

ställde socialismens seger som ofrånkomlig. Proletariatet hade rest sig och skulle nu befrias och komma till makten, med eller utan en revolution.

Likheterna mellan *Reform* och *Folkets röst* kom att betonas ytterligare under våren 1850 då den lite äldre arbetartidningen *Söndagsbladet* gjorde en politisk helomvändning. Tidigare hade tidningen försvarat arbetarnas intressen, men nu började den plötsligt hylla kungamakten, varefter *Reform* och *Folkets röst* bland Stockholmstidningarna blev ensamma om att föra den socialistiska kampen. Snart uppstod det emellertid vissa spänningar även mellan dem, vilket delvis kom sig av att Sjöberg var mycket fränare, affektivare och aggressivare i sin retorik och att hans texter inte sällan hade tydliga antisemitiska inslag, medan Borg var en varm vän av religionsfrihet.

Det sista empiriska kapitlet, ”Monarkisk offensiv och arbetarradikalismens slut, 1850–1851”, undersöker den politiska reaktionen, som var lika påtaglig i Sverige som på andra håll i Europa. Oscar I och hovet kom nu att driva en offensiv konservativ linje även inom tidningsoffentligheten. Redan 1848 hade den monarkiska dagstidningen *Stockholms Aftonpost* startats och året efter tillkom två nya högersinnade veckotidningar, *Synglaslet* och *Folkbladet*. Sedan tidigare fanns också adels- och ämbetsmannatidningen *Tiden*. Medan de konservativa flyttade fram sina positioner inom offentligheten gick det betydligt sämre för de liberala och radikala tidningarna, som på olika sätt motarbetades från högre ort. *Dagligt Allehanda* lades ner 1849 i samband med att dess redaktör Lindman på grund av ekonomiska oegentligheter gick i landsflykt. Något år senare sålde Hierta *Aftonbladet*, efter att blivit utsatt för en hetsig smutskastningskampanj.

Borg blev åtalad för hädelse med anledning av ett föredrag han i maj 1850 höll i arbetarföreningen där han hävdade att himmelriket kan realiseras redan på jorden och att människan är sin egen frälsning. Det blev en långdragen rättsprocess som slutade först ett och ett halvt år senare med att han friades. Vid den tiden hade arbetarföreningen redan förlorat många av sina medlemmar och *Reform* hade upphört, och det hade också en annan tidning som Borg hann starta, *Demokratien*. Vid slutet av 1851 var det överhuvudtaget tydligt att den politiska reaktionen hade segrat. Revolutionens tidsålder var förbi, åtminstone för den här gången.

När Björkman i slutdiskussionen tematiserar undersökningens viktigaste resultat understryker han på vilket sätt arbetarna kring 1848 började tillskrivas en politisk agens som de tidigare inte hade haft, liksom hur de olika tidningarna beskrev, åberopade och interPELLERADE denna nya revolutionära arbetarfigur. Det som grundlades här var den moderna klassberättelsen. Den kunde dock tolkas på lite olika sätt och avslutningsvis urskiljs fyra sådana narrativ: två emancipatoriska, en katastrofinriktad och en försoningssyftande.

Den första emancipatoriska varianten företräddes av Götrekkretsen, det tidiga *Söndagsbladet*, *Folkets röst* och *Reform*. Här utgjordes den kollektiva

huvudpersonen av arbetarna. Det var ett subjekt som kunde beskrivas ömsom som revolutionärt sinnat, ömsom som mer reforminriktat, men genomgående uppfattades det som den kraft som kunde öppna upp för ett mer jämlikt samhälle. Det andra emancipatoriska narrativet fördes fram av *Aftonbladet* och *Dagligt Allehanda*. De menade att arbetarnas motståndare förvisso utgjordes av den konservativa överklassen och den rådande hierarkiska samhällsordningen, men att även socialisterna och kommunisterna hörde till arbetarnas fiender. I stället borde de förena sig med medelklassen i den liberala kampen för ett friare samhälle.

Katastrofnarrativet fördes fram av de båda konservativa, monarkistiska tidningarna *Tiden* och *Morgonbladet*. Även de tillskrev arbetarna en omvälvande betydelse, men då inte som ett löfte om en ny, bättre värld utan som ett hot mot hela den givna ordningen. Det försoningsorienterade narrativet, slutligen, representerades av *Folkbladet* och det sena *Söndagsbladet*. De betonade vikten av att arbetarna skulle sluta sig bakom den rådande samhällsordningens grundläggande värden, mot vilka socialismen och kommunismen framställdes som ett utifrån kommande hot. De svenska arbetarna och hantverkarna, hette det, har det mycket bättre än arbetarna i till exempel England och borde inte låta sig förledas av radikala ledare som bara förstör eller tänker på sin egen vinning. Den avgörande poängen är dock att arbetarna i alla fyra narrativen tillskrevs en hög grad av politisk agens. På så sätt fick de svenska arbetarna och hantverkarna under åren kring 1848 status av att vara det politiska subjekt som många senare historiker och samhällsteoretiker har utgått från.

Som framkommer av denna sammanfattning är det en rik men samtidigt påfallande koncentrerad avhandling. Det bör också framhållas att den är ovanligt välskriven, även om språket på vissa ställen kan vara rätt tillkrånglat. Det gäller i synnerhet för inledningen och kommer bland annat till uttryck i syftesformuleringen. ”Syftet med avhandlingen”, skriver Björkman, ”är att undersöka tillhörighetsskapande och mobiliserande anspråk och retoriska strategier utgångna från olika läger i den lokala pressdebatten i Stockholm under de turbulenta revolutionsåren 1848–51 – detta i förhållande till människor som gavs en underordnad position som arbetare. Mer precist, hur och med vilka rivaliserande ambitioner och skönjbara konsekvenser ett tidigare i huvudsak förbisett befolkningssegment kom att tillskrivas politisk agens och göras till mottagare av budskap med bäring på deras kollektiva handlingsförmåga.” Detta framstår som onödigt svårförståeligt. Det hade varit lämpligare med ett enklare formulerat syfte följt av mer preciserade frågor. För även forskningsfrågorna är nu rätt otydliga. Här hade man kunnat tänka sig en fråga riktad till vart och ett av de fem empiriska kapitlen, alternativt mer tematiska frågor som sedan kunde följas upp tydligare.

Valet att materialmässigt koncentrera sig på ett antal Stockholmstidningar framstår däremot som välmotiverat och konsekvent genomfört. Särskilt värdefullt är det att undersökningen inkluderar den monarkiska, konservativa pressen som tidigare inte rönt samma uppmärksamhet som till exempel *Aftonbladet*. Samtidigt kan det noteras att avhandlingen knappast alls bygger på några övriga arkivstudier. Detta leder till att författaren tvingas förlita sig på arkivundersökningar som gjorts av tidigare forskare, bland annat rörande marsoroligheterna 1848 där den viktigaste tidigare litteraturen nu är påfallande gammal. Det finns säkert skäl till varför Björkman valt att göra så, men det är ingenting som diskuteras. Den typen av metodiska metaresonemang hade jag överhuvudtaget velat se mycket mer av i avhandlingen.

När Björkman i avslutningen anger vad han betraktar som avhandlingens specifika kunskapsbidrag framhåller han att det är att utifrån ett konstruktivistiskt perspektiv inte tolka Götrekretsens och den socialistiska pressen som enbart arbetarrörelsens brådmogna pionjärer, utan att de också var medskapande till den sociopolitiska tolkningshorisont som många senare arbetarhistoriker har utgått från. Detta ska de förra bland annat ha gjort genom att introducera vad han kallar ”de grundläggande konflikt- och frigörelsekoordinater som sedermera har övertagits och kommit att definiera det arbetarhistoriska området”. Även om det är uppenbart att avhandlingen gör mycket mer än detta – vilket gärna också hade fått lyftas fram – måste det sägas vara ett viktigt, substantiellt bidrag. Sällan har det gjorts så klart som här att den radikala perioden kring 1848 förtjänar att förstås i sin egen rätt och inte bara som en förhistoria till det som sedan kom.

Samtidigt är det möjligt att problematisera påståendet om att Götrekretsens, *Söndagsbladet*, *Reform* och *Folkets röst* introducerade ett nytt binärt konflikt- och frigörelsemönster. Att de stod för ett sådant antitetiskt och antagonistiskt tänkande visas övertygande, men däremot kan det ifrågasättas om detta tänkande verkligen var helt nytt. Hur förhåller det sig till exempelvis Carl Jonas Love Almqvists tidigare retorik som var uppbyggd på ett liknande dissensuellt och dikotomt sätt: vi mot de andra? Det stämmer säkert att Götrek, Borg och de andra stod för någonting nytt även i förhållande till detta, men givet de ramar som Björkman utgår från har han svårt att med säkerhet besvara en sådan invändning.

Utifrån exemplet med Almqvist är det också möjligt att göra en annan kritisk reflektion. När den beryktade författaren och journalisten i början av 1840-talet befann sig i Paris och London skrev han flera artiklar om både de franska och de engelska arbetarna, inte minst om chartismen, som kan utnämnas till den första socialistiska arbetarrörelsen. Inte utan skäl skulle man kunna hävda att Almqvist där och då tillskrev arbetarna en hög grad av politisk agens. Någonting liknande skulle kunna sägas utifrån andra

tidigare händelser, som till exempel de så kallade crusenstolpska kravallerna i Stockholm 1838. Hur skilde de sig – och rapporteringen om dem i pressen – från marsdagarna tio år senare? Den avgörande frågan är alltså hur författaren – när han enbart fokuserar på tiden kring 1848 – kan vara så säker på att det var just då som arbetarna först började betraktas som ett politiskt subjekt, och att det inte skedde redan tidigare i samband med skrivelser om exempelvis chartismen eller Crusenstolpekravallerna. Finns det inte här en risk att avhandlingen snarast bidrar till att reproducera den klassberättelse som den på ett plan kritiserar genom att i grund och botten hålla sig inom samma ramar som redan Marx ringade in i *Klasstriderna i Frankrike 1848–1850*?

Allt som allt kunde man således önska att vissa påståenden som görs i avhandlingen hade problematiserats ännu mer, däribland den centrala om synen på arbetarsubjektets konstituering kring 1848. Samtidigt framstår författaren i vissa andra tolkningar som onödigt försiktig. Det hade inte gjort något om han hade tagit ut svängarna lite mer och låtit sin egen röst – den björkmanska rösten – komma fram tydligare. Det hindrar inte att det är fråga om en gedigen och genomarbetad avhandling om ett intressant källmaterial som analyseras på ett lika övertygande som fruktbart sätt. Ja, när allt kommer omkring tyder det mesta på att ”*Må de herrskande klasserna darra*” kommer att bli ett nytt standardverk om den politiska radikaliserings- och reaktionen åren kring 1848.

Anders Burman

Södertörns högskola

Kiär hustru, wackra barn, bodde i ett palais

Annika Windahl Pontén: *Kiär hustru, wackra barn, bodde i ett palais. Identitet och materialitet i hushållet von Linné*. Uppsala Studies in History of Ideas 52. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2020. 254 s. ISBN 9789151309163, hft.

I en av sina egenhändiga levnadsteckningar berättar Carl von Linné att han bor tillsammans med sin kära hustru och sina vackra barn i ett palats (*palais*) omgiven av en trädgård. Vad hade Carl von Linné varit utan sitt hem och hushåll? Vilken roll spelade hushållet för Linnés identitet och självframställning som akademisk ståndsperson? Det är frågor som står i centrum för Annika Windahl Ponténs doktorsavhandling *Kiär hustru, wackra barn, bodde i ett palais. Identitet och materialitet i hushållet von Linné*. Undersökningens syfte är att reda ut ”hur identitet formeras och uttrycks i hushållet von Linné” (19). Hushållet omfattar Carl von Linné och hustrun Sara Elisabeth med

deras barn och tjänstefolk, som följs från mitten av 1730-talet då Linné gifter sig till sonen Carl von Linné den yngres död 1783.

Studiens syfte sönderfaller i två delsyften. För det första skall Carl von Linné den äldre (i fortsättningen kallad Linné) situeras i den rumsliga och materiella miljö, där hans vetenskapliga verksamhet ägde rum. För eftervärlden är Linné känd som en framstående vetenskapsidkare, men samtidigt var han också föreståndare för ett stort hushåll. Trots att forskningen om Linné är massiv, har denna aspekt hitintills försumrats. Om vi vill förstå vilken slags aktör Linné var i sin samtid måste den saknade pusselbiten letas fram och sättas på sin rätta plats. För det andra syftar avhandlingen till att kartlägga Linnés *persona*, som skapas genom olika slags performativa praktiker, och visa hur han manifesterar sin identitet genom föreläsningar, texter och levd praktik. Som en vetenskapsutövande akademisk ståndsperson förkroppsligade Linné en ny typ av aktör och en *persona* som kom att influera kommande generationer av vetenskapsidkare.

I motsats till vad man skulle förvänta sig i en avhandling om Linné behandlas här inte hans berömda botaniska arbeten eller andra naturvetenskapliga skrifter. I stället riktas blicken mot vardagslivets dokument och föremål: brev, kvitton, mantalslängder, bouppteckningar, oljemålningar, planritningar över hus och trädgårdar, kläder, porslin och andra konsumtionsvaror. Utgångspunkten är ”att en analys av hushållet von Linnés sidenkläder, kattuntäcken, porslinskoppar eller arkitektonisk inramning utgör en viktig grund för förståelse av Carl von Linnés gärning och den genomslagskraft den haft” (44). Först i sista kapitlet finner vi det mer traditionella idé- och lärdomshistoriska källmaterialet i form av dissertationer och föreläsningssanteckningar.

Avhandlingen består av fyra kapitel: efter inledningen följer tre tematiska studier. Den första, ”Professorshushållet – identitet och materialitet i praktiken” (kap. 2) granskar hushållets materiella kontext. Med inspiration från Giorgio Riellos *history and things* undersöks här hushållets rumsliga och materiella enskildheter: hur byggnader, inredning, möbler, husgeråd och kläder såg ut och användes. Här diskuteras också hushållets storlek, status och interaktion med omvärlden, bjudningar och besökare.

När hushållet var som störst bestod det av 12 personer. Läsaren ges en initerad inblick i hushållets vardagliga praktiker, vilka tillskrivs en performativ funktion: hustruns och hushållsmedlemmarnas arbete var en nödvändig förutsättning för att Carl von Linné skulle kunna iscensätta sig som vetenskapsman och professor. ”Utan anskaffning av kläder, eller andra hushållssysslor, hade det varit omöjligt för Linné att bygga upp bilden av sig själv.” (119) Identitetsformering påverkade anskaffning av varor och genom familjens inköp kan vi följa hur hushållets medlemmar ville manifesteras sin *persona*. Ett talande exempel är Linnés berömda kinesiska servis med

linnearankor, vilken också återges på en av avhandlingens många färgillustrationer. Linné hade beställt servisen från Kina men var missnöjd med resultatet, då den rosa färgen på blommorna inte stämde med den botaniska verkligheten och bladen dessutom hade fel form. En ny beställning skickades till Kina.

Avhandlingen nyanserar och korrigerar den tidigare forskningens syn på det linneanska hushållet på flera viktiga punkter. Exempelvis har det antagits att det endast var hustrun Sara Elisabeth von Linné som var intresserad av allt som rörde kläder, medan Carl von Linné själv ansett sådant vara en onödig lyx. Men även han var väl medveten om de yttre attributens betydelse, visar Windahl Pontén. Tillsammans med hustrun strävade Linné efter att utrusta hushållet. Ett sådan omsorg om det materiella var även sanktionerad av universitetet som betraktade den ståndsmässiga konsumtionen som en naturlig del av en professors ämbetsutövning. Då lyxvaror var belagda med överflödsskatter betalade universitetet skatter för professorernas peruker, puder, tobak, choklad, kaffe, te och husbehovsbränning.

Kapitlet ”Självpresentation i hushållet von Linné” (kap. 3) ägnas åt presentationer och representationer av *persona* i text och bild. Windahl Pontén ansluter sig till Steven Shapins analys av hur den ideala identiteten för en vetenskapsman omformades under tiden mellan 1750 och 1850 då en ny typ av lärde växte fram. I den äldre traditionen var den lärde idealt sett en ganska tillbakadragen figur: världsfrånvärd, ensam och inte sällan melankolisk, excentrisk och svår att ha göra med. Det nya idealet som representeras av Linné är däremot en världstillvärd och socialt skicklig gentleman.

Hur Linné och hushållets andra medlemmar framställer sig själva är en delvis medveten performativ handling, påpekar författaren. Texterna och porträtten är medel för att etablera och forma Linnés persona. I sina egenhändiga levnadsteckningar relaterar han sig själv till ett vittförgrenat nätverk av patroner, kollegor, klienter och släktingar för att ge sammanhang och legitimitet till sin egen verksamhet. Gång på gång understryker Linné viktigheten av sin familj och sitt hushåll. Han beskriver också sitt utseende och sin personlighet. Texterna återspeglar delvis ett äldre dygdeideal, men det går också att följa hur duglighet och merit lyfts fram i enlighet med vad som kommit fram inom forskningen om akademisk kultur: Linné lever i en tid då personlig merit kom att bli allt viktigare för att skaffa kontakter och göra karriär.

En parallell utveckling kan avläsas ur visuella framställningar. Porträtt av vetenskapsmän blir mer och mer formella under 1700-talets gång, något som även återspeglas i Linnés val av klädsel och attribut. Windahl Pontén visar att attributen på porträtten används systematiskt: den lilla linneablomman och böckerna förekommer på tidiga porträtt, efter 1753 tillkommer Nordstjärneorden.

Kapitlet ”Medicin, moral, mode – vetenskapsidkarens formering av persona” (kap. 4) bygger på dissertationer och föreläsningssanteckningar, framför allt sådana som handlar om dietetik. Här studeras även skrifter av Carl von Linné den yngre. Då texterna är fulla av normativa utsagor om hur man bör klä sig samt vad man bör äta och dricka, kan de betraktas som teoretiska aspekter av de praktiker som återfanns i det linneanska hushållet. I centrum står den samtida debatten om lyx och överflöd. Om tidigare forskning ofta analyserat lyxdebatten i termer av moral och konsumtionsmönster, betraktar Windahl Pontén lyxdebatten ur en medicinsk synvinkel. Lyxföremålen, som peruker, snörliv, korsetter och annat klädmode hotar hälsan. Kaffet orsakar ”dålig aptit, gasbildning, dålig sömn och sura svettningar” och dämpar könsdriften (186).

Windahl Pontén pekar på samband mellan medicinska förklaringar och vad som anses socialt passande, anständigt eller ståndsmissigt. Både Linné den äldre och Linné den yngre rättfärdigar synliga statuskillnader på medicinsk grund och ger en förklaring till varför det är nödvändigt att skillnader finns. Här synliggörs äldre adliga ideal som gör gällande att statuskillnader bör märkas och synas. En akademisk ståndsperson kan i likhet med adeln leva ett relativt förfinat liv. Samtidigt finns här också ett nyare och mer meritokratiskt ideal. Far och son Linné uppvisar båda en mer komplex attityd till lyx och överflöd än vad som framkommit i tidigare forskning.

Kan kvitton och klädesplagg verkligen vara intressantare källmaterial än *Systema naturae*? Är kaffedrickandet verkligen väsentligt i ett vetenskapshistoriskt perspektiv? Windahl Pontén argumenterar övertygande för att så faktiskt är fallet. Hur kläder, kaffe, te eller andra konsumtionsvaror brukas är en del av personaformering. Greppet är originellt och också djärvt då analysen av materiella föremål kräver en kompetens utöver det idéhistoriska. Windahl Pontén är väl förtrogen med tidens klädesskick, inredning och sättet att bruka föremålen. På ett facinerande sätt synliggörs det vardagligt självklara och osynliga som meningsbärande. En av avhandlingens höjdpunkter är analysen av porträtten i kapitel 2.

Avhandlingens fokus ligger på artefakter. Men med tanke på att Linné var naturforskare förblir naturföremålen förvånansvärt osynliga i avhandlingen. Som bekant hade hushållet Linné även husdjur, däribland även exotiska sådana, exempelvis en tam aguti som Linné fått i present. En för Linné mycket betydelsefull miljö var trädgården, vars exotiska växter också kan tänkas ha burit på sociala betydelser. Uteslutningen av trädgården och växterna beror på att tolkningen av dem skulle kräva en djupdykning i de botaniska skrifterna, vilket skulle innebära en mycket omfattande arbetsinsats som skulle spränga avhandlingens ramar, förklarar författaren.

Det måste tillstås att materialet onekligen är digert som det är. En stor del av källorna är handskrivna och svårtillgängliga. Bakom de många nya basala

empiriska fakta som avhandlingen tillgängliggör döljer sig ett stort arbete. Likväl kan man fråga sig vad en mer inkluderande läsning av Linnés tryckta skrifter hade kunnat ge. Bland de skrifter som inte tas upp till diskussion, men som kunnat bidra till undersökningen bör nämnas *Nemesis divina*, vilken rymmer en rad iakttagelser kring moral och materialitet. Även naturvetenskapliga skrifter som *Systema naturae* kan innehålla referenser till moral, som när Linné påtalar oskicket att vanställa midjan med korsett. Bland andrahandskällor hade de samtida vittnesmålen av Johann Christian Fabricius och Johann Beckmann, två tyskar på besök hos Linné, sannolikt kunnat bidra med kompletterande information om det linneanska hushållet.

På många punkter bekräftar Windahl Pontén vad som framkommit i tidigare forskning om 1700-talets vetenskapliga och materiella kultur. Denna harmoniserande strävan har emellertid en baksida: författaren har en tendens att lägga fram sina insikter som bekräftelse på andra forskares resultat, vilket gör att framställningen får en refererande och bekräftande karaktär. Opponenten hade önskat att författaren intagit en mindre ödmjuk hållning, att hon artikulerat sin egen egen röst tydligare och självständigare, och mera stringent fokuserat på de originella spår som hon själv utstakat.

En annan aspekt som med fördel hade kunnat lyftas fram och formuleras tydligare är undersökningens relevanssammanhang och betydelse för historievetenskapen. En studie som fördjupar kunskapen om Carl von Linné har utan tvekan ett egenvärde inom idé- och lärdomshistoria. Författaren förklarar inledningsvis att studien syftar till att kartlägga hushållet Linné först och främst på individnivå. Därför är jämförelser med andra samtida akademikerhem relativt begränsade. På denna punkt rymmer studien en outnyttjad potential – genom att tydligare visa på hur typisk Linné var i sin samtid, genom nationella och internationella jämförelser, skulle resultaten kunna ges en bredare historisk bärkraft.

När allt kommer omkring står det dock klart att Windahl Ponténs avhandling är en originell undersökning som vittnar om djupa insikter i tidens materiella kultur och Linnés författarskap. Genom att relatera text och föremål till varandra inordnas små till synes triviala detaljer i ett större mönster av mening som blottar en komplicerad social dynamik som format Linnés och andra samtida aktörers uppfattningar om hur en vetenskapsidkare agerar i sin sociala miljö. Även användningen av *persona*-begreppet framstår som lyckad då den frigör diskussionen från de klassiska dikotomiernas järngrepp – gränsdragningen mellan yta och innehåll, privat och offentligt, det autentiska jaget och rollerna, bild och text. I stället tar författaren här ett helhetsgrepp om Linnés tillvaro och lägger fram ett innovativt bidrag till Linnéforskningen.

Kristiina Savin

Lunds universitet